

de ring van jan versweyveld

TM 9/10, december 2007/januari 2008, Willem Bruls

Op het gebied van opera debuteerde Jan Versweyveld in 1998 bij de Vlaamse Opera met Lulu ,waarvoor hij zowel de scenografie als de belichting ontwierp. Hetzelfde deed hij in 2002 voor I due foscari, uitgebracht door de Muntopera in Brussel. In 2005 ging Das Rheingold in première, het eerste deel van Der Ring Des Nibelungen van Richard Wagner die hij met Ivo van Hove maakt voor de Vlaamse Opera. Begin november kwam het derde deel uit, Siegfried. Volgend jaar wordt het vierluik afgerond met Götterdämmerung.

Laatst zat ik in de metro van New York. De versierde gietijzeren en plaatstalen zuilen, de art-deco tegeltableaus, de morsige, gammele wagons, de uit het raamp hangende zwarte treinchef, alles ademde een sfeer van voorbij en verval. De wagons waren vooral gevuld met Amerikanen van niet-Europese afkomst - Afrikanen, Aziaten, Latijns-Amerikanen. De donkere onderkant van een vermeende witte, heldere en zonnige bovenstad. Metrosystemen kunnen soms paradoxen en contrasten oproepen. Wie in Amsterdam in de metro stapt, verlaat een zeventiende-eeuwse stad en komt in een laat twintigste-eeuwse betonnen wereld terecht. Wie aan de Potsdamer Platz in Berlijn uitstapt, laat een onaangetast fin-de-siècle achter zich en staat plots tussen de nieuwste glasarchitectuur. Alsof het verleden zich timide en beschaamd onder de grond heeft teruggetrokken. In New York is dat anders. Wie dacht dat de uitgewoonde en afgeleefde ondergrondse een anomalie vormt, heeft het grondig mis. Ook de stad boven de grond is oud en in verval. Ondanks het licht en de onmetelijke hoogten ademt hij de historische gelaagdheid van eeuwen. Voor een Europeaan is een bezoek aan Manhattan inmiddels een equivalent van een Amerikaan die zich vergaapt aan Venetië: het ultieme voorbeeld van een stad in verval.

'Het oude en het nieuwe Europa,' smaalde Donald Rumsfeld ooit. Het lag altijd op mijn lippen om te vragen of hier de oude of de nieuwe Rumsfeld aan het woord was. De oude, die in Bagdad persoonlijk met Saddam Hussein onderhandelde over de levering van gifgassen, wapens en nucleaire onderdelen, of de nieuwe, die het land niet naar de Middeleeuwen, want daarin verkeerde het al, maar naar de vroege oertijd terugbombardeerde. Net zoals hij er eerder voor had gezorgd dat de boerenfamilies in de Afghaanse bergen weer een winter bevroren gras moesten eten. De oude vos Rumsfeld, die ooit Stanley Kubrick inhuurde om in een studio een filmopname van de eerste maanlanding te ensceneren, voor het geval de filmbeelden van de maan niet zouden overkomen. Hij, de manipulator, de cynicus, de intrigant, de pragmaticus, is in elk geval een machtsmens. Een Wotan.

Op weg naar Brooklyn moet ik de metro voortijdig verlaten, omdat er werkzaamheden zijn. Overstappen op een andere lijn. Ik stap uit op station Chambers Street, een uithoek

waar nauwelijks een toerist verzeild raakt, al is het vlakbij het voormalige WTC. De nieuwe trein laat lang op zich wachten. Ik hang net als alle andere reizigers een beetje rond en kijk verveeld om me heen. Witte tegels vallen me op. Overal, op muren en vierkante zuilen zijn witte glimmende tegels te zien die honderd jaar oud lijken. Ze zijn licht vergeeld en ietwat aangeslagen. Hier en daar ontbreekt er een, soms vervangen door een witter en nieuwer exemplaar. De vierkante zuilen vormen een geometrisch patroon. Ze staan strak in het gelid, vullen het grote ondergrondse station. Ik ken dit beeld, ik heb dit eerder gezien, nog niet zo lang geleden.

Dan besef ik dat ik midden in het decor van Die Walküre van Ivo van Hove en Jan Versweyveld sta. Ik herken hetzelfde ritme van de zuilen, de witte kleurtinten, de steedse, industriële atmosfeer, het verval. Versweyvelds decor voor het tweede deel van Wagners Ring onderscheidde zich van het eerste deel, Das Rheingold. Daar waren we in een sterk Amerikaans getinte wereld van kantoren en bureaus, van executives en stockbrokers, waar alles leek te functioneren. De grote open ruimte vol met computers, beeldschermen en mac's zoemde en trilde, alles verliep even smooth. Wotan beheerde zijn machtscentrum, gesteund door zijn corporate culture. Donkere pakken die indruk moesten maken, dure bureaustoelen die succes uitademden, de nieuwste laptops onder de arm.

Maar het succes begon al af te brokkelen. Alberich ontvreemde de superchip die noodzakelijk is voor Wotans zakelijke en fysieke overleven. De computers en lampen begonnen te flakkeren en te trillen, beelden vervaagden en sneeuw verscheen op de beeldschermen. Dat had duidelijk consequenties voor Wotans persoonlijke leven. Zijn koele vrouw Fricka lustte hem niet meer als hij niet succesvol was. De bedden in de glazen slaapkamer, die de intimiteit hadden moeten verbeelden, stonden ver uit elkaar. Ze sliepen niet meer samen en hadden dat misschien wel nooit gedaan.

Ondergronds territorium

De overgang van de proloog Das Rheingold naar Die Walküre, het eerste van de drie hoofddelen van de Ring, wordt gekenmerkt door een groot contrast. De kille en klinische wereld van de goden, die nog de machthebbers zijn, en de Nibelungen, de machtsdorstigen, wordt verlaten om naar de wereld van de mensen te verhuizen. In de openingsmaten van de eerste acte van Die Walküre stijgt een warme gloed uit de orkestbak op. Wezens van vlees en bloed bevolken nu de wereld naast de goden en de Nibelungen. Op het toneel is de klinische wereld van Das Rheingold vervangen door het half vervallen Chambers Street Station. Mensen leven onder de grond, als zwervers, verstotenen, outlaws. Zij horen niet bij de wereld die zich boven hun hoofd afspeelt, willen daar ook niet bij horen en hebben genoeg aan zichzelf en elkaar.

In de grote ruimte met witte zuilen ligt een oude matras. Daar leven Siegmund en Sieglinde, de buitenechtelijke kinderen van Wotan. Ontheemd, vervreemd, opgejaagd en verlaten dwalen ze rond in deze onwelkome wereld. Dit ondergrondse territorium wordt bevolkt door mensen van allerlei leeftijden en met verschillende etnische achtergronden. Zwart, bruin, Aziatisch, alles dwaalt door de galerijen op zoek naar iets onvindbaars, zonder contact met elkaar te maken. Siegmund en Sieglinde proberen het, maar ondanks

dat zij onweerstaanbaar tot elkaar worden aangetrokken, falen zij in deze gedoemde omgeving.

Dan volgt in de tweede acte de transformatie naar de wereld van Wotan. De ruimte wordt verduisterd en in de witte zuilen branden honderden kleine witte lichtjes. Het beeld dat zich opdringt is overduidelijk. We zien Manhattan met zijn wolkenkrabbers. De vierkante zuilen van Chambers Street lijken verdacht veel op de Twin Towers, maar dan verveelvoudigd als in een spiegelpaleis. Het is een metropool vol Twin Towers. Hier heersen Wotan en Fricka, althans, zij verkeren in die waan. Fricka is met haar kleding en gedrag een kruising tussen Angela Merkel en Hillary Clinton, een vrouw met een wil tot macht. Wotan verliest aan decorum, aan kracht, aan aanzien.

Aan het einde van Die Walküre zien we dezelfde zuilen, maar nu weer zonder lichtjes. Ze zijn aangetast, aangevreten, opengebroken en omgevallen. De torens zijn omlaag gestort. De aanval op de macht is geopend van onderop, vanuit de donkere diepten. En er openbaart zich nog een element. Onder die witte oppervlakten van de zuilen, gaan bomen schuil. Dikke boomstammen, lange tijd verborgen achter de vernislaag van de industrieel-technologische maatschappij, worden opeens zichtbaar. Alsof de natuur door die laag heenbreekt, haar territorium herovert en de cultuur terugdringt.

Nieuwe wereldorde

Het oude Amerika en het nieuwe. Wat is het nieuwe eigenlijk? Het is het getraumatiseerde Amerika van na 9/11. Het Amerika van de oorlogen in Afghanistan en Irak die vanuit een positie van angst, ondergang en onvermijdelijke nederlaag worden gevoerd. Zoals ook Wotan in de derde acte met zijn Walküren een zinloze strijd levert tegen de oppositionele krachten van de Nibelungen, de nieuwe rijken, de tweederangs wereldburgers, de opkomende staten, die lange tijd neerbuigend waren behandeld.

Het is het Amerika in verval tegenover een bloeiend China, tegenover een herboren Rusland, tegenover de rest van de wereld. Wie niet voor ons is is tegen ons. Het is een in zijn eer aangetast Amerika, getroffen in zijn gevoel van onoverwinnelijkheid, eindeloze hegemonie, arrogantie en *dédain*. Het is een nieuwe wereldorde, maar een andere dan die werd verondersteld door Bush senior en de zijnen, waartoe ook Rumsfeld behoorde. Een laatste restje ideologie dat deze ijzervreter misschien nog bezat was het idee van de Verenigde Staten als alleenheerser. Brenger van de fameuze Pax Americana, die eindigde in chaos, oorlog en existentiële onzekerheid.

Maar hoe zit het met de mensen? De mensen tussen de oude en de nieuwe machten. Hoe zit het met Siegmund en Sieglinde? Zij leven ondergronds, maar hebben wel degelijk een wil en een missie. Zij gaan de wereld redden, al heeft Wotan hen daar grotendeels toe gemanipuleerd. Hij denkt dat ze in opdracht van hem werken en zijn verholde missie uitvoeren. Maar zij keren zich juist tegen hem. Zij komen in opstand. Zij accepteren de wereld van zijn urbane decadentie niet en stellen er de ideologische natuur van hun armoedige wereld tegenover. Uit de stinkende krochten van de ondergrondse stijgt de onwaarschijnlijke geur van puurheid en waarheid omhoog. Als tegenkracht en bevrijdingsideologie.

Het werd verwoord door Ian Buruma en Avishai Margalit in hun schotschrift *Occidentalism*, over het Westen in de ogen van zijn vijanden. Zoals de Europeanen en Amerikanen een verwrongen beeld hadden en hebben van het Oosten dat zij collectief veroordelen tot een achterlijk en vijandig continent, zo hebben die Oosterlingen volgens hen nu een verwrongen beeld van het Westen. Ze zouden het Westen zien als het decadente, goddeloze en ontaarde werelddeel dat de Oosterse (lees: islamitische) zuiverheid in het beste geval bedreigt en ondermijnt, en in het ergste geval vernietigt, zoals in Afghanistan, Irak en Palestina.

Tegenover deurbane, industriële, technologische en gesecculariseerde wereld van de overheersers (Wagners goden die niet meer in zichzelf geloven), staat de tribale, rurale en religieuze gemeenschap van de slachtoffers. Met de aanslag op de Twin Towers is een genadeloze klap uitgedeeld aan die stedelijke cultuur. De zoete wraak van de onderwereld, van de havelozen en bezitlozen, van de natuur. Samen met Wagner verkondigde Nietzsche ooit dat God dood is. Diezelfde goddeloze cultuur wordt nu bedreigd door de nieuwe goden die overal opdoemen, niet alleen in het islamitische, maar ook in het christelijke en joodse fundamentalisme. Er is geen clash of cultures. Er is een clash van haves and have nots. Het cynisme van de heersersklasse tegenover de rancune van de losers.

Dat is het gevecht dat Siegmund in *Die Walküre* aangaat met Wotan. Maar Wotan bezit vooralsnog de wapens, de kennis en de technologie, zodat het voor Siegmund een bij voorbaat verloren strijd is. Hij sterft. De glimmende wereld van de wolkenkrabbers weet de opdringende natuur nog te weerstaan. De bomen in de zuilen worden nog even in een keurslijf gehouden, al zijn die zuilen al half vernield en zijn de meesten uit hun lood geslagen. Nog even, want iedereen die de Ring kent, weet dat er een zoon van Siegmund zal zijn die uiteindelijk zijn vermoorde vader zal wreken en de cynische god Wotan definitief zal vellen. Met de inzet van haar eigen leven zal de nieuwe generatie de oude proberen uit te roeien. Hoe dat eruitziet zal uit de laatste twee delen van de tetralogie, uit *Siegfried* en *Götterdämmerung*, moeten blijken.

Laatst zat ik weer in de metro van New York. Na een aantal gietijzeren stations met kleurrijke naamplaten in mozaïek- en tegeltableaus te zijn gepasseerd, veranderde het ondergrondse landschap plotseling in smetteloze betonnen muren. De slingerende en gammele wagons gleden opeens loodrecht over de rails. Dat duurde een minuut of drie, vier, totdat alles weer veranderde en de oude omgeving zich weer herstelde. Ik reed door de recent heropende route onder het voormalige WTC door. De ingestorte metrobuizen zijn weer hersteld en de rode lijn 1 kan weer tot aan de South Ferry rijden. Ik huiver. Het contrast met de oude tunnels lijkt te groot. We leven in de waan dat we de schade kunnen herstellen. Dat er niets wezenlijks is gebeurd. Want Chambers Street is er nog en de metro vervoert nog steeds dezelfde mensen. Maar Rumsfeld is, net als Wotan aan het einde van *Die Walküre*, zijn eigenlijke macht kwijtgeraakt, het onhoudbare mechanisme van de vernietiging is in gang gezet. We kunnen nog enkele Walhalla's bouwen, maar de ondergrond wordt steeds onbetrouwbaarder.